

Modersmål-Selskabets årbog, 1983, S. 48-58: Grundtvigs brug af Det levende Ord – i skolen

Vilhelm Nielsen

Modersmål-Selskabets årbog, 1983, S. 48-58

<http://www.vilhelmnielsen.dk/GrundtvigsBrugAfDetLevendeOrdISkolen.html>

Grundtvigs brug af Det levende Ord – i skolen

Vilhelm Nielsen

Modersmål-Selskabets årbog, 1983, S. 48-58

Vanskeligheden ved at skrive om dette emne er, at Grundtvig egentlig kun har været lærer i to korte perioder i sin ungdom, og det vil sige: inden hans karakteristiske skoletanker havde taget form.

Fra 1805-08 var han huslærer på Langeland og havde ansvaret for en enkelt drengs undervisning fra hans 6. til hans 9. år. Fra 1808-10 var han lærer i historie og geografi ved Det Schouboeske Institut i København med en halv snes ugentlige timer i de ældste klasser.

I slutningen af 1820'erne fik han skole- og undervisningsspørgsmål anderledes personligt ind på livet, idet hans egne børn kom i den alder, hvor de skulle undervises, hvad han delvis selv tog sig af.

Samtidig begyndte »højskoletanken« at tage form i hans bevidsthed og skitseredes kort i en række skrifter og udkast og fra 1836 i rækken af »Højskoleskrifter«, men lærer ved en højskole – eller forstander – blev han aldrig. Hvis Sorø Akademi var blevet omdannet til en folkelig højskole i 1830'erne eller 1840'erne – mere eller mindre i overensstemmelse med hans ideer og anvisninger – er der ingen tvivl om, at han med glæde havde lagt alle kræfter i som lærer for at få forsøget til at lykkes. Men det skete som bekendt ikke. Han blev medlem af direktionen, dvs. bestyrelsen for Rødding Højskole, men besøgte den aldrig, og han var naturligvis formand for sin egen højskole »Grundtvigs Højskole« og holdt gennem mange år regelmæssigt indlednings- og afslutningsforedrag der, men det daglige, brydsomme skolearbejde overlodes til andre.

Universitetslærer blev han heller aldrig, hverken i Christiania eller i København – og da heller ikke på et fællesnordisk universitet, som er en uadskillelig del af hans skoletanker, men som aldrig blev virkeliggjort og næppe heller nogen sinde bliver det.

Hvad er der da overhovedet for hånden af stof til en artikel om Grundtvigs brug af det levende ord i skolen?

To – måske tre – ting, såvidt jeg ser.

For det første en række – ofte oversete – skolebøger, som forudsætter og tilskynder til brug af det levende, mundtlige ord i undervisningen. Hertil knytter sig kapitlet om »Almue-Skolen« i udkastet »Statsmæssig Oplysning« fra 1834.

For det andet talrige bemærkninger og sammenhænge i de egentlige »Højskoleskrifter«, som ligeledes forudsætter og opmuntrer til mundtlighed i denne skoles undervisning – og i øvrigt også i den videnskabelige universitetsundervisning.

For det tredje – hvis man udvider begrebet »skole«, som han i øvrigt ofte selv gjorde det, til at omfatte ikke bare folkeoplysning og voksenundervisning, men kulturlivet i det hele taget – en udstrakt foredragsvirksomhed, begyndende med foredragsrækken »Mands Minde« i 1838 og sluttende med de kirkelige »Vennemøder« i 1860'erne.

Men først to nødvendige forbemærkninger.

For det første skal det siges, at Grundtvigs udtryk »Det levende Ord« – i prægnant form, skrevet med stort, som redaktionen gør det – nok først og fremmest hører hjemme i kirken. Man skal vist helt ind i menigheden og lytte sig til, hvad dér siges, for at få alle over- og undertoner med.

I midten af 1830'erne opdager han imidlertid – »lynslaar« det ham – at der også i staten eller samfundet er sket en ordets genopstandelse, en »Mundens Tronbestigelse«, i kraft af de rådgivende stænderforsamlinger. »Folke-Raadet«, som han kalder det. Det giver tanken om en skole for voksne, hvor alt på modersmålet drejer sig om fædrelandet, et vældigt skub fremad og er et hovedpunkt i hans første højskoleskrift »Det Danske Fiir-Kløver« fra 1836.

Skolen kommer altså ikke bare i anden, men snarere i tredje række som sted for »Det levende Ord«, og det er et spørgsmål, om betydningen ikke samtidig afsvækkes til det mundtlige ord eller den mundtlige fremstilling – skønt det lader sig heller ikke gøre at opsætte vandtætte skodder mellem, hvad Grundtvig i så henseende siger om kirke, stat og skole eller kronologisk at afgrænse hans opdagelser på disse tre livsområder fra hinanden.

Ikke ethvert mundtligt ord er levende, men ethvert levende ord er mundtligt, kunne man måske sige. Mundtlighed har altså ifølge Grundtvig i sig selv et fortrin fremfor det skrevne eller trykte.

Hvorfor det? Det kan måske forklares ud fra den forskel, han gør på »Mund« og »Haand«. Og det hænger igen sammen med hele hans fundamentale grundbestemmelse af mennesket som ånd, bærer af ånd. Med munden kan vi udtrykke alt åndeligt, med hånden kan vi kun afbilde, betegne eller beskrive det. Og der er forskel. Pennen hører hjemme i hånden, ordet i munden. Det skrevne eller trykte er kun en skygge af det »lydelige« ord, som er det legeme, der kaster skyggen, og som i kraft af sin hørlighed er sanseligt, legemligt.

Det levende Ord i prægnant forstand er egentlig Kristus selv eller det Guds eget ord, som skabte – og skaber – hvad det nævner, men som også har skabt os, og Gud har med sin

egen mund indblæst os ånd, livsånde, så mennesker – uanset kristendom eller ikke kristendom – som mennesker har ånd, som kan udtrykkes i ord med munden. Det er ganske vist noget afledet eller sekundært i forhold til Guds levende og skabende ord, det er kun svar, kunne man sige, men det er det også. Og denne evne til ord, til med munden at udtrykke ånd, den livskraft, som bor i os, er det, som adskiller os fra dyr og ting. Også menneskets mundtlige ord kan være levende.

Og dog må man udtrykke en vis reservation over for tanken om at bruge det levende ord i skolen eller i det hele taget. Det er vist ikke et middel eller en metode, der uden videre står til vor rådighed. Ånden blæser, hvorhen den vil – hedder det, og det gælder nok også her.

For det andet må det siges, at Grundtvigs pædagogiske tanker er noget afledet og sekundært. Ikke blot var han – som nævnt – ikke lærer i sædvanlig forstand, men alt, hvad han siger og skriver om skole og opdragelse, er afledt af et menneskesyn og et samfundssyn, bag ved eller ovenover hvilket man aner en kristendomsopfattelse, som på en gang er gammeldags, bastant og ortodoks og samtidig blid og bøjelig, indrettet på at tjene mennesker og folk og ikke på at herske eller hovmesterere. Hans pædagogik blev da heller aldrig samlet til et system. Der er nærmest tale om impulser eller replikker, talt eller skrevet ind i en aktuel samfunds- eller kultursituation. I parentes bemærket spørger man sig selv, om ikke al pædagogik overhovedet er sekundær, afledt af noget andet, men det er en anden historie.

Hvorom alting er: i 1829 udgiver Grundtvig tre små skolebøger, som tilsammen kan siges at udgøre en tretrins-raket til historieundervisning i børneskolen. og som alle i udpræget grad opfordrer til og forudsætter mundtlighed i denne undervisning.

Det drejer sig om:

1. Krønike-Riim til Børne-Lærdom.
2. Historisk Børne-Lærdom.
3. Tidens Strøm.

Den sidste er den mindste. Det er simpelt hen et historisk kort, hvor lande og folk anskueliggøres som strømme eller floder af forskellig farve med vigtige navne og årstal indføjjet. Det kunne dels købes som et helt ark, dels opklæbet på lærred og sammenfoldeligt til almindelig bogstørrelse. Det kom i seks oplag, deraf fem i Grundtvigs levetid.

Af forord og indledninger fremgår, at de tre bøger egentlig hænger sammen i et ikke fuldt planlagt og aldrig helt gennemført system af historieundervisning.

1. Vil man følge Grundtvigs pædagogiske anvisninger, skal man begynde – uden nogen bog – med et almindeligt landkort og med det historiske kort, »Tidens Strøm« ved siden. Har man det ikke, kan man lave et selv. Det geniale og originale i Grundtvigs anvisninger er måske ikke at kombinere geografi og historie til det, som i moderne tid hedder orientering (selv ordet forekommer) og derved på en gang give geografien kød og blod på skelettet og historien et klart rumligt eller stedfast grundlag, men snarere at han sidestiller

landene omkring Østersøen og Nordsøen (NB England indbefattet) som en selvstændig nordisk kulturkreds med den sydlige kulturkreds: de klassiske lande omkring Middelhavet, hvor tre verdensdele støder sammen, og som i almindelige verdenshistorie opfattes og fremstilles som den eneste og afgørende kulturkreds i oldtiden. Men det er en anden historie. Det vigtige i vor sammenhæng er, at de to kulturkredse i første omgang behandles »uden alle Bøger«, »saa overfladelig som muligt«, »paa det korteste og enfoldigste«. Men det skal gentages, indtil det er »sadelfast« som en »historisk Grund-Kundskab«.

2. Omfanget fremgår så nogenlunde af indledningen til »Krønike-Riim« , som allerede samme år blev til bog nr. to: »Historisk Børne-Lærdom«. Det drejer sig om en oversigt på ca. femten sider, som med enkelte ændringer og tilføjelser udkom i 9 oplag, deraf de 7 i Grundtvigs levetid. Den var altså i stand til at »sejle sin egen Sø« og »gøre meget mere Lykke« end rimene, som den oprindelig var indledning til.

Det understreges gang på gang i de forskellige forord og indledninger, at vi skal »ikke sætte de stakkels Børn hen at lære Historie af en Bog«. Man må »ikke lægge den bogstavelig til Grund, men fortælle Børnene dens Indhold saa omtrent, som det naturlig kan falde.« Den er kun et »Eksempel« eller et »Forsøg«, og kan og vil andre gøre det bedre eller foreslå ændringer og tilføjelser, er han meget villig til at rette sig efter det, især hvis det er på grundlag af praktisk brug og erfaringer. Det hele må »komme ... paa en Prøve an«, men han er ganske overbevist om, at bogen »i en betænksom Lærers Haand, skulde yde Bekvemmeligheder, han i andre Bøger forgjæves vilde søge.«

Hele fremgangsmåden svarer nøje til den gennemgang af »Almue-Skolen« og dens undervisning, som indeholdes i udkastet »Statsmæssig Oplysning« fra 1834 (udgivet af K. E. Bugge og undertegnede 1983 på Nyt Nordisk Forlag). Læsning, skrivning og regning betragtes her som en »Bisag«, kristendomsundervisning bør ikke finde sted i den offentlige skole, men nok i hjemmene og hvor læreren har lyst, og forældrene ønsker det – og da i en udpræget mundtlig form – men hovedsagen i undervisningen er efter Grundtvigs opfattelse »Fædrene-Landets Historie og Oldsager, fyndige Ord-Sprog og alt det folkelige paa Moders-Maalet«. Man skal »fortælle Børnene jævnt og muntert alt det Morsomme, vi kan lære af Saxo og Snorre«, og dertil »Kæmpe-Viserne, Rim-Krøniken, Laales og Syvs Ordsprog, den nyere Tids Krønike i den gamles Aand«.

Ganske vist er der tale om Danmarkshistorie, ikke verdenshistorie som i de tre nævnte bøger, men om mundtligheden kan der ikke være tvivl.

3. Selve rimene – der er i første udgave 52 – udgør på en måde anden cyklus af historieundervisningen.

Også de er beregnet på mundtligt brug, nemlig til at læres udenad! Grundtvig er helt og fuldt overbevist om, at gode vers ikke volder besvær i så henseende. »De vil være de smaa ti Gange kjærere og nemmere at lære end de fortvivlede Registre, de ellers maa drages med«, »det gruelige trivium quadrivium arithmetico barbarum, hvor igiennem de stakkels Børn nu skal stride sig ind i Sagas Elysium, og bliver da naturligviis heller der uden for.«

Måske er »Krønike-Riim« mere tænkt som en erstatning for latinskolenes lærebøger end for almueskolens, udsprunget som den er af hans arbejde med sine egne børns undervisning.

Under alle omstændigheder er han (werbevist om, at rimene vil »trække idelig Vexler paa Lærerens Mund«. Han er godt klar over, at de indeholder meget, som børn ikke umiddelbart forstår, ja, han bruger bevidst mærkelige ord, som de dels vil kræve en forklaring på af læreren, – og så er samtalen i gang – og dels vil huske på grund af deres mærkværdighed – og dermed også huske forklaringerne og hele sammenhængen. Endelig vil de satte eftertanken i bevægelse, børnene vil få noget at overveje og tygge på, som de måske først vil forstå i en senere alder.

Det er omtrent samme argumentation som ofte er anvendt for, at børn skulle lære salmevers udenad – og som ligeså ofte er blevet kraftigt modgået.

En lang række af de mærkelige ord forklares i alfabetisk ordnede »Anmærkninger« sidst i bogen – til lærerens brug!

I anden udgave fra 1842 ændres og udvides disse »Oplysninger«, som de nu kaldes, betydeligt. Syv af rimene udelades, da de i praktisk brug faldt hans egne børn for tunge. Til de tilbageværende 45 føjes 42 nye, ialt altså 87. Han er stadig parat til at lave om, men bogen kom ikke i flere udgaver i hans levetid.

4. Tanken var, at tredje »Cyklus« i historieundervisningen – og der tænkes her oplagt på dem, der skulle læse videre – skulle være en virkelig »verdenshistorisk Lærebog for Ungdommen, men da jeg tog fat paa den, blev den snarere en »Haandbog« for Alderdommen.« Der er tale om det store værk i tre bind: Haandbog i Verdenshistorien, som begyndte at udkomme i 1833, og som i hvert fald ikke egner sig som lærebog, måske heller ikke som håndbog, dvs. opslagsbog, men nok som læsebog for meget interesserede.

I stedet laver han en ny indledning – eller rettere sagt to – hvoraf dog ingen blev trykt i 1842, uvist af hvilken grund. De blev først offentliggjort, da sønnen, Svend Grundtvig, lavede en tredje udgave i 1875, som indeholder samtlige fortællinger og indledninger, trykte som utrykte, og alle ændringer og tilføjelser såvel i rimene som i oplysningerne.

Det nævnte udkast til »Fortælle og Indledning« er på 12 sider og er også »beregnet paa Læreren«, altså til mundtligt brug i undervisningen. Den »passer bedre til Rimene«, hedder det, og er endvidere beregnet på »Ungersvenden, der ønsker Lys over, hvad der i Drengearne dunkelt tiltalte ham«.

Man kan kun beklage, at denne oversigt ikke kom med i udgaven af 1842, ikke blev trykt før 1875 og heller aldrig siden i sin helhed. Den indeholder en fortræffelig, kortfattet fremstilling af Grundtvigs universalhistoriske syn (den mosaik-kristelige anskuelse), afklaret under og efter det store arbejde med »Haandbog i Verdenshistorien«.

Tre andre skolebøger fra Grundtvigs hånd bør måske nævnes i denne sammenhæng. Allerede i 1814 – altså i hans mest bibeltro eller bibelkristne periode – udgav han »En liden Bibelkrønike for Børn og Menigmand«, som dog snarere må siges at være af

opbyggelig end af pædagogisk karakter. I 1828 kom den i anden omarbejdede udgave og i 1879 i en tredje ved C. J. Brandt, men delvis omarbejdet af Grundtvig selv. Den oplevede iøvrigt i løbet af 19. århundrede både en norsk, tre svenske og en finsk udgave.

I forordet til anden udgave opfordres læreren til »at lade Troens levende Ord følge med«. Flere steder er der indskudt salmevers, og han opfordrer til at indprente børnene kristendommen »blidelig, levende og uforglemmelig«. Egentlig så han helst en bibelhistorie, som var »idel Rim-Krønike«, og i de første afsnit af tredje udgave, som han selv har bearbejdet, slutter han hvert afsnit med et vers.

Arbejdet med anden udgave ligger umiddelbart forud for eller omtrent samtidig med arbejdet med »Krønike-Riim«, og forud for det går i årene 1825-26 et meget omfattende arbejde med Molbechs nyudgave af Den danske Rimkrønike. Selve bogtitelen »Krønike-Riim« er næppe uden forbindelse hermed, og ifølge forordet 1829 »leverer (den) Omridset af en Universal-Rimkrønike«.

I 1842 kom en Danmarkshistorie »Mundsmag af Danmarks Krønike til Levende Skolebrug«. (NB anden udgave af Krønike-Riim, 1842, får ændret sin titel, så den nu hedder »til Levende Skolebrug« i st. f. »til Børne-Lærdom«). Selve titelen viser, at den først og fremmest er tænkt til mundtligt brug, og det hedder i forordet, at den vil »tjene de Børn bedst, som læse mindst i den, naar den kun opmuntrer de Ældre til at fortælle«. Også i den er der indflettet talrige vers og rim. Der er næppe tvivl om, at vers i sig selv af Grundtvig anses for at have en mundtlig karakter og at opmuntre til mundtligt brug. Poesi er i sig selv mere »levende« end prosa. Bogen kom i fem oplag, deraf de fire i Grundtvigs levetid.

Endelig udgav han i 1847 på opfordring af et forlag »Græsk og Nordisk Mythologi for Ungdommen«. En egentlig skolebog kan den vel ikke kaldes. Måske er der tale om en slags »venstre-håndsarbejde«. Men han bestræber sig iflg. forordet på en genfortælling, som er »tydelig, morsom og livlig« og på »virkelig at fortælle dem (myterne) saa de kunde nytte og fornøie«. Det er vist den eneste bog af Grundtvig, som er illustreret. Den kom kun i det ene oplag.

Måske burde man derudover nævne en række sang- og visebøger, først og fremmest L. C. Hagen: »Historiske Psalmer og Riim til Børne-Lærdom«, 1832, som kom i seks oplag, samt »Danske Kæmpe-Viser til Skolebrug«, 1847, med 72 folkeviser, samlet og til dels bearbejdet af Grundtvig. Begge bøger viser, at ikke mindst i form af sang trænger det levende ord frem også i skolesammenhæng i 1830'erne og 1840'erne.

Som nævnt er der overalt i de såkaldte »Højskoleskrifter« (Det Danske Fiir-Kløver, 1836, Til Nordmænd om en Norsk Høiskole, 1837, Skolen for Livet, 1838, Om Nordens videnskabelige Forening, 1839, Bøn og Begreb om en Dansk Høiskole i Soer, 1840, Om Indretningen af Sorø Academi til en folkelig Høiskole, 1843, og Lykønskning til Danmark, 1847) klare tilkendegivelser af, at det først og fremmest er det levende mundtlige ord, der skal benyttes i undervisningen i denne skoleform.

Allerbedst kommer det til udtryk i en »Efterskrift« til »Skolen for Livet«, hvoraf nogle enkelte citater fortjener at fremhæves.

Situationen er den, at han er kommet til at ende bogen med et »Bogmager-Suk, istedenfor med et kort Begreb, der ved første Øiekast viiste ... at Bøgerne ... her er mig en Bisag.« Det må der så rettes på med en efterskrift på 4-5 sider. Han må have vasket »Blækket« af fingrene og rystet »Bogorme-Nykkkerne« af sig. Han må ende med en lovprisning af »Munden, som dog vel af Gud er bedre skabt end nogen Pen af Mesterhaand kan skiæres til at føre Ordet.« Ganske vist skal »Bøger paa Modersmaalet, som minde om, tydeligt udvikle og grundigt stadfæste, hvad Øret hørde og Hjertet har kiært, (ikke) ringeagtes eller fattes velvillige, taknemmelige og forstandige Læsere« på højskolen eller i kraft af dennes virksomhed. Men de kommer altså i anden række.

Jøderne havde hele det Gamle Testamente, Grækerne havde en beundringsværdig »Bogskat paa deres eget Sprog«, men det »nyttede dem Intet, da Modersmaalet i Folkemunde enten uddøde eller hendøde dog, saa det opgav sin Aand, tabte med Naturligheden baade Fynd og Fylde«.

Naturlighed må der til. Skrift er ikke naturlig på samme måde som tale. Den er kunstig, synes Grundtvig at sige. Og det afgørende er »Folke-Munden«. Det er dér, modersmålet har hjemme.

Det nyttede intet, at man ved reformationen »uddrev Latinen af Kirken som en ureen Aand«, når man »feiede og prydede Skolen (latinskolen) til Bolig for den uddrevne Meen-Vætte, ledsaget af andre Syv, arrigere end han ... Man indsaa ingensteds, at det var Modersmaalet i Munden, der baade fordrev Latinen og skabde de nye Bøger paa Folkenes eget Sprog«.

Derfor skal »Modersmaalet i Munden« naturligvis sættes i højsædet på den folkelige højskole. Bøgerne skal ikke forvises, men nedvurderes, sættes i anden række som trælle og tjenere for det talte sprog. Lige siden reformationen har al højere undervisning været præget af »Overtro paa den Aand og Livskraft, der ved en vis ubegribelig Korist skulle kunne indtrylles i døvstumme, steendøde Bøger og derigiennem meddele sig.«

Det må nu være forbi, for – hedder det, ikke uden betydelig selvfølelse – »Mig blev det givet at opdage den store Natur-Lov for Aandens Virkning og Forplantelse«, nemlig det levende mundtlige Ord.

Stykket slutter med, at han tilbageviser den nærliggende bebrejdelse, at »jeg trods min faste og levende Overbevisning om det mundtlige Ords ubetingede Nødvendighed til Livs Opvækkelse og Aands Forplantelse, dog ei har gjort min yderste Flid for at virke dertil,« men i stedet bestandig har læst og skrevet.

Det skyldes dels »min stærke Drift til at føre Pennen omkaps med Ordet«, dels at ingen har haft bud efter ham »til offentlig at tale Dansk andetsteds end i Kirken«, især ikke universitetet og slet ikke en fornyet og ændret skole i Sorø.

Men det blev hurtigt anderledes. Hvorledes det gik til, og hvad omfang det fik, hører hjemme andetsteds, men det må understreges, som det tydeligt fremgår af de to sidste citater, at krav om mundtlighed eller brug af det levende ord i skolen forudsætter sans for »Liv og Aand«. Ellers bliver det uforståeligt og meningsløst. Ønsker man ikke at udbrede

og forplante noget, der kan betegnes med disse to ord, kan man roligt holde sig til bøger og skrift.

Men citaterne viser også, at »Liv og Aand« for Grundtvig ikke blot er noget kristeligt. Det findes hos mennesker – som mennesker, skjult og fortrykt måske, men det kan vækkes og styrkes. Også uden for kirken, også i skolen bør det levende ord komme til sin ret.

VILHELM NIELSEN

f. 1917. Cand. theol. 1941. Sekretær i Dansk Ungdomssamvirke 1941-46. Højskolelærer på Grundtvigs Højskole 1946-53. Forstander for FCU 1953-64. Seminarielektor på Zahles Seminarium 1964-67. Forstander på Den frie Lærerskole i Ollerup 1967-71.

Undervisningsinspektør for folkehøjskolerne fra 1971-83. Bidrag til Modersmål-Selskabets årbog 1980 og 1981. Medudgiver af N. F. S. Grundtvig »Statsmæssig oplysning«. 1983.